

УДК 351.858 : 159.955.1

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.243038>

Ольга Богомолець

БОГОМОЛЕЦЬ Ольга Вадимівна – доктор філософських наук, доктор медичних наук, професор Української військово-медичної академії, заслужений лікар України, фундатор музею української домашньої ікони та старожитностей «Душа України» в замку-музеї Радомисль. Сфера наукових інтересів – філософія культури, культурологія, історія української культури, іконологія.

e-mail: iconsbogo@icloud.com

ІКОНОПИС: БАРОКОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Анотація. На емпіричному тлі представленої в експозиціях Замку-музеї Радомисль колекції професійних та народних барокових ікон, у статті розкрито композиційну, художню та ідейну своєрідність українського барокового іконопису та показано суголосність трансльованих ним образів та ідеалів національному характерові та суспільним сподіванням українців. Саме завдяки цьому, український бароковий іконопис (професійний та народний) у часи довготривалої бездержавності та культурної децентралізації став головним засобом трансляції засадничих для збереження етнокультурної ідентичності колективних споминів, а з ними – й суспільних ідеалів. Останні, з плином часу трансформувалися в ментальні моделі, які несвідомим чином визначали світоглядно-ціннісні пріоритети українців. Вони, як свідчить композиційна своєрідність представлених у Замку-музеї Радомисль барокових ікон, оберталися навколо засадничих для барокового світогляду ідей преображення світу та досягнення Царства Божого на землі завдяки подвижницькій діяльності героїв. Для людини «епохи бароко» ними були не тільки православні святі, а й релігійні та політичні діячі, котрі могли ігнорувати вимоги християнських моралістів заради реалізації конкретних життєвих інтересів народу. Їхня подвижницька діяльність вважалася однією з головних передумов преображення світу прообразом якого поставала Богородиця. Для українців вона була не лише невтомною заступницею знедолених та страждаючих, а й прообразом тієї самовідданої й безкорисної любові, що запанує в світі (на святій українській

землі) у процесі його преображення. Щире сподівання українців на захист святих у єдності з непохитною вірою у «всеприсутність» Господню та софійність світу, призвела до утвердження в українській свідомості онтологічного оптимізму, тобто віри у кінцеве подолання всіх життєвих перешикод без жодних особистих зусиль. Сформовані та трансльовані українським бароковим іконописом ідеали та ментальні моделі, завдяки духовним лідерам національного відродження, серед яких безумовний пріоритет належить творчій спадщині Т. Шевченка, набули світського звучання та продовжили визначати спосіб думання та поведінку українців. Навіть сьогодні, вони щиро вірять, що оновлення світу та формування нового справедливого ладу не потребує ніяких особистих зусиль і буде реалізоване силами призваних ними героїв у підсумку мажорного звершення українського історичного поступу.

Ключові слова: ментальність, ментальна модель, бароко, ікона, герой, преображення, народний іконопис.

Вступ. XXI століття – це всього лише двадцять один рік. Утім в історії України – це надзвичайно важливий період, адже саме в цей час українці чітко усвідомили необхідність власного самовизначення. «Хто ми?» – питання, яке вийшло далеко за межі кабінетів українських інтелектуалів, ставши однією з найгостріших тем суспільного обговорення. Частково такий резонанс зумовлений численними маніпуляціями регіональних та національних еліт окремими подіями української історії, колективними споминами про «стабільне» та «щасливе» радянське минуле тощо, а частково – неухильним прагненням українців до встановлення рівноправності, а з нею й держави загального добробуту. Це прагнення вивело українців на Майдан спочатку у 2004 році, а потім у 2014 році. Утім, здавалось би незламний пафос боротьби і перемоги швидко змінювався розчаруванням, недовірою до інститутів влади, відчуттям поразки, котрі знову і знову повертали в поле суспільної уваги запитання «Чому?»: «Чому не відбулися очікувані зміни?», «Чому не розпочалося економічне зростання?», «Чому українці не відчули покращення?».

На гострі суспільні питання сьогодні існує безліч варіантів відповідей, часто добре заангажованих економічними, політичними чи іншими інтересами їхніх речників. Натомість ґрунтовні й усебічні наукові дослідження, присвячені вивченню сучасного українського державотворення, ментальної своєрідності українців, тобто «способу їхнього думання» (М. Попович), вираженого в особливостях суспільної поведінки, зустрічаються не часто. Утім, на наш погляд, саме дослідження витоків української ментальності та основних національних

архетипів, може стати вагомим теоретичним тлом не тільки для пояснення основних проблем українського державотворення на початку ХХІ ст., а й відродження колективної пам'яті та історичних цінностей українського народу. Вхідження цієї проблеми в простір суспільного обговорення дасть можливість критично проаналізувати не тільки промахи здійснені українською владою, а й світогляд, ідеали і навіть історично визначену модель поведінки українців.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Українська ментальність вже неодноразово ставала предметом наукового дослідження. У даному контексті доречно згадати напрацювання класиків української етнопсихології, зокрема, М. Костомарова (10), В. Антоновича (1), М. Грушевського (6), Д. Донцова (7), Д. Чижевського (19), В. Яніва (21) та багатьох інших вчених, що, займалися вивченням таких, дещо суперечливих з позиції сучасної науки, феноменів як «дух народу», «національний характер», «народний світогляд» тощо. Попри апеляцію до вкрай нерелевантного понятійного апарату, їхні дослідження, завдяки розлогому етнографічному матеріалу, стали теоретичною основою вивчення особливостей української ментальності багатьма сучасними дослідниками. Особливо ж плідними стали теоретичні напрацювання В. Горського (4), І. Гояна (5), Донченка О. (8), С. Кримського (11), Н. Кривди (12), М. Шлемкевича (20) та інших українських вчених, які прямо чи опосередковано досліджували витоки та своєрідність української ментальності.

Методологія дослідження. Особливе ж місце посеред сучасних науковців належить інтелектуальному доробку М. Поповича. Саме він чи не вперше в українській соціогуманітарній науці визначив методологічні засади вивчення ментальності. Зокрема, згідно з висновками вченого, дослідження ментальності потребує представлення історії культури певного народу, як історії ментальностей, узагальнення яких дасть можливість прояснити спосіб думання та поведінки певного народу на всіх історичних етапах (Попович, 2006, с. 232).

Запропонована М. Поповичем методологія дослідження ментальності цілком аргументована і, як засвідчує інтелектуальна спадщина вченого, дає можливість пояснити витоки та своєрідність української національної ментальності. Водночас поза увагою авторитетного вченого залишилося дослідження тих ментальних образів та моделей, які, незважаючи на жорсткий терор «червоного століття», який, як відомо, став причиною видозміни історично сформованої української ментальності (2), продовжують визначати поведінку та цінності українського народу. На наш погляд, ці образи були сформовані та трансльовані бароковим іконописом, який, як цілком справедливо зазначає

Д. Степовик, був співзвучний «національному характерові й естетичному почуттю» українців (Степовик, 2004, с. 63). Саме це стало однією з головних причин двохсотлітньої історії практично безроздільного панування стилю бароко в українському професійному іконописі: запропоновані ним символи, образи та ідеали були співзвучними народним уявленням, а тому залишалися живими навіть в часи цілеспрямованого знищення української релігійної та етнокультурної самобутності, російським імперським центром (2). З плином часу, зафіксовані вже народним іконописом образи колективної пам'яті трансформувалися в ментальні моделі, які несвідомим чином визначали ціннісні пріоритети та поведінку українців.

Мета та завдання статті. Зважаючи на важливу роль барокової ікони у збереженні колективної пам'яті українців, цілком доречним та своєчасним видається всебічний аналіз тих сюжетів та образів барокового іконопису (професійного і народного), які закарбувалися в суспільній свідомості певними пресупозиціями, схильностями чи ментальними моделями. Саме тому, метою даного дослідження є виявлення відповідності українських іконописних образів стилю бароко, представлених в експозиціях Замку-музеї Радомисль, ментальним моделям сучасних українців.

Результати. Переходячи до реалізації поставленої мети, звернемо увагу на те, що для України, «епоха бароко» стала часом великих сподівань: загальноєвропейська втома від хитромудрих, а часто й малозрозумілих для широких народних мас, маніпулювань цитатами з Біблії, внутрішнє очікування перемоги розуму над вірою, у тогочасному українському суспільстві поєдналися з процесами етнокультурного та політичного самовизначення. У таких умовах, оспівана та звеличена в середньовічні часи православна жертвовність, уособлена подвигом смирення (не опору) щиро шанованих посеред українців святих Бориса і Гліба, починає втрачати свою привабливість, поступаючись місцем героїзму та політичній активності. Вони репрезентовані не тільки в образі козака – оборонця віри православної, а й мудрого та вольового культурного діяча, здатного ігнорувати благородні концепції християнських моралістів заради конкретних життєвих інтересів народу. Нерідко це призводило до того, що патріотизм, навіть, середовищі православного духовенства, подекуди цінували значно більше за віру, яку, проте, ніколи не знецінювали. У цьому контексті, одним з найбільш показових прикладів може стати вкрай амбівалентна постать митрополита Петра Могили. Згідно зі свідченнями С. Голубева, він нерідко зі зброєю в руках повертав, захищав від пограбування шляхтою лаврські маєтності. Саме через це, у низці історичних пам'яток архі-

мандрит Києво-Печерської Лаври згадується «в найпохмуріших фарбах; його наїзди прирівнювалися до розбійницьких нападів» (Голубєв, 1898, с. 314).

Світські методи боротьби Петро Могила застосовував до цивільних загарбників лаврського майна, натомість із жадібністю церковників боровся він засобами проповіді. Апелюючи до релігійного почуття православних, ієрарх «старався протидіяти захопленням і спустошенням монастирських маєтностей і засобами суто морального характеру. Він намагався вплинути на релігійне почуття тих осіб, що допускали насилля у відношенні до чернечої братії, підкреслюючи, що подібне насилля викликає справедливий гнів і кару Божу» (Голубєв, 1898, с. 316). У процесі цієї ідейної боротьби в Києво-Печерській лаврі та інших церковних інституціях поширюють та фіксують усі свідчення та перекази про покарання Господнє тих людей, які зазіхнули на церковне майно.

Загалом, привертає увагу той факт, що архімандрит Петро Могила, високо цінуючи та захищаючи матеріальні багатства Києво-Печерської обителі, часто проявляв себе так само, як і тогочасна шляхта. Утім, на думку С. Голубєва, діяльність архімандрита Петра Могили не мала нічого спорідненого з тим, що робили його попередники. Вони, доводив історик, «дорожили матеріальними багатствами керованої ними обителі майже виключно у власних інтересах, дивилися на монастирські доходи як на засіб особистого збагачення – в результаті чого, захищаючи майнові права обителі від посягання з боку сторонніх осіб, самі вони не соромилися захоплювати у свої руки монастирське добро; збагачувалися за монастирський рахунок самі, збагачували і своїх рідних» (Голубєв, 1898, с. 318–319). Між тим, в очах Петра Могили, продовжує думку дослідник, «лаврські багатства мали ціну і значення переважно тому, що в них він бачив сильні позиції для боротьби з могутніми противниками православ'я, вважав їх необхідними засобами для успішного здійснення релігійно-моральних цілей...» (Голубєв, 1898, с. 318–319). Саме тому архімандрит Петро Могила, ревно оберігаючи монастирське добро, не тільки не користувався їм у власних цілях, а навпаки, багато батьківської спадщини використав на користь керованого ним чернечого осередку. Чимало сил приклав він і для повернення йому звання духовної святині, що зосереджує навколо себе й духовно визначає життя українського народу. Саме це стало основною причиною активної проповідницької діяльності печерської братії, осердям якої, в «добу бароко», залишалося чудо. Багато уваги братія приділяла збору та фіксації відомостей про чудесні зцілення від святих печерських

ікон та мощей святих сподвижників віри Христової. У релігійній свідомості, вони, так само як і провідні культурні та політичні діячі, поставали ревними захисниками правди Божої, слідування якій було запорукою преображення людини та світу в цілому.

Строкатість та двоїстість, що виявлялися в поведінці та діяльності Петра Могили, чернечої братії та провідних культурних діячів (в тому числі й Б. Хмельницького (20), І. Мазепи (15)), наскрізь пронизала бароковий світогляд та знайшла своє відображення в антропологічній площині. Завдяки унікальному синтезу світоглядно-культурних надбань Ренесансу та Середньовіччя, «епоха бароко» зробила спробу з нових позицій розглянути людину. На противагу звільненому від моральних, релігійних та соціальних обмежень титану епохи Відродження, бароко висувало ідеал людини підпорядкованої та залежної від церкви, держави, народу абощо. Утім ця підвладність вже не була примусовою, як це спостерігалось у часи Середньовіччя, а лиш з власної волі. Така людина, як доводить Д. Чижевський, мала «в першу чергу служити Богові, якого місце в системі барокового мислення є так само центральне, як і місце людини. Або ліпше кажучи – основна риса божественного буття з пункту погляду бароко – всеприсутність», що знаходить своє відображення в бароковому «символізмі», що накладає свою печать на все мистецтво цієї доби (Донченко, Романенко, 2001, с. 337-338).

Ідея божественної присутності забезпечувала вторгнення ірреального в реальне, проте ніколи не розмежовуючи їх так, як це спостерігалось в культурі та мистецтві Ренесансу. «Епоха бароко» намагалася поєднати непоєднуване, переплітаючи реальне і уявне, духовне і матеріальне у якісно новому вимірі одухотвореного світу праведника. Певним чином подібна спроба проявилася у постійному прагненні до дива, символічно відображеного в іконі, що відзначалася своєрідним «магічним реалізмом». Завдяки цьому у бароковому мистецтві та й усьому тогочасному світогляді, незвичайне, божественне починає проглядатися у цілком звичайних речах, тим самим забезпечуючи залучення людини у простір божественного інобуття, що був нерозривно пов'язаний з ідеєю преображення.

Безмежна віра в диво у свідомості людей, поєднавшись зі щирою повагою до розуму, отримала оригінальне художнє оформлення в українському бароковому іконописі. На відміну від сакрального малярства часів Середньовіччя, він відзначився високим рівнем реалістичності символічних зображень. Митці цього часу, приділяли чимало уваги натуралістичному відтворенню різноманітних символічних композицій. Спроба художньо відобразити абстрактні поняття, православні

чесноти та таїнства виявилася у символічних зображеннях «Христос у виноградному точилі», «Христос у чаші», «Христос-виноградар», «Христос пелікан». Ці сюжети нагадували вірянам про спокутну жертву Христа та смирення, котре незмінно залишилося важливою православною чеснотою. Поряд з цим, чималої пошани, особливо в просто-народному середовищі, мали образи святого Юрія Змієборця (святого Георгія Побідоносця) та архистратига Михаїла. В народній свідомості вони поставали мужніми воїнами та самовідданими захисниками людей та правди Божої. До них з молитвою про захист від ворога та усякого лиха зверталися українці у скрутну хвилину.

Умовність символічних зображень барокових ікон поєднувалася з притаманною їм емблематичністю, що виразно проявилася у зображенні вторинних деталей. Вони поставали своєрідним заохоченням для роздумів про сутність християнського спасіння, про майбутнє окремої людини та всього людства та цінності, що можуть забезпечити спасіння не тільки у Царстві Небесному, а й земному житті. У цьому контексті показовими видаються розкішно оздоблені рослинними орнаментами зображення святих. Вони виражали сум з приводу скромності земної краси, водночас натякаючи на присутність за нею світу невидимого – божественного. Віра в його існування спонукала людину до морального самовдосконалення, що вимагало свідомого вибору між земним й небесним, тлінним і вічним, кінцевим і безкінечним, тобто протилежностями, що «один світ утворюють». Ця ідея добре виражена в антитетичних етично-світоглядних системах бароко, що в красі та розкоші матеріального світу вбачали прояви довершеності раю, в якому на людину незрівнянне з земними насолодами вічне блаженство. Інакше кажучи, розкішні рослинні орнаменти барокової ікони слугували нагадуванням про необхідність преображення людини і світу заради утвердження Царства Божого на землі. В українському світогляді ця ідея отримала своє концептуальне вираження у вченні про «Другий Єрусалим» та святої землі.

Визнання нерозривної єдності земного та небесного, тлінного і нетлінного визначало своєрідність тих моральних орієнтирів, що сприяли спасінню душі у Царстві Небесному. Його досягненню, згідно з етичними уявленнями бароко, сприяли свідоме самообмеження та шляхетна самовіддача у служінні громадським інтересам, приборкання егоїзму, пожадливості та злоби, викликаних стихійними людськими пристрастями та щире пошанування батька і матері своїх. Вони, як стверджував Г. Сковорода, «суть видимі портрети тієї невидимої Істоти, що тобі стільки позичає». Водночас мислитель уточнює, що пошана до батька і матері, виявляється у вірності і ста-

ранності щодо правителя, послуху градоначальника, чемності щодо священника, покірності батькам, вдячності вчителям і благодійникам (Горський, 1997, с. 74).

Слід зазначити, що ідея спасіння та захисту мала засадниче значення для народу, який у XVII ст. опинився у вихорі національно-визвольної війни. Від її результату залежав не тільки добробут місцевого люду, а й майбуття української церкви. Добре усвідомлюючи це, вона, усіма доступним для неї засобами, вселяла посеред народу віру у праведність цієї справи, а відтак і Господне за неї заступництво. Чи не найкраще ця ідея була представлена іконою Богородиці «Покрова», на якій почали зображувати реальних людей і передусім гетьманів. Таким чином іконописці намагалися наочно продемонструвати причетність реальних людей до божественного інобуття й водночас підкреслюючи богоугодність політичної активності та боротьби за визволення.

Божественна присутність на землі український виражалася у досить поширеному у бароковому іконописі пейзажному фоні. На відміну від ікон візантійського зразка, котрі схематично, а подекуди й умовно зображували пейзажі на фоні ікони, українська барокова ікона характеризувалася майстерно виконаними реалістичними місцевими пейзажами. На житійних сценах нерідко з'являлися елементи українського побуту та інтер'єру, місцеві споруди абощо. Таким чином, іконописці не тільки посилювали оповідний характер ікони, а й конкретизували ідею заступництва.

Розвиненні у бараковому світогляді ідеї були близькими і зрозумілими простому українському народу, який, з притаманним йому завзяттям, включився не тільки у національно-визвольну боротьбу, а й відродження церковної культури. Попри зубожіння, що було зумовлене довготривалим гнобленням польською шляхтою та кривавим військовим протистоянням, українці, захопившись козацькою звитягою, приділяли чимало уваги розвитку православної культури. Інтенсивне храмове будівництво, що розпочалося одразу після закінчення війни, зумовило потребу в іконах, доступних не тільки для заможної української шляхти та козацької старшини, а й зубожілих сільських парафій. Значну їх частину купували у народних майстрів, котрі, реагуючи на зростання суспільного запиту, почали виготовляти навіть складані за змістом та багатопланові за сюжетом ікони.

Високий попит на дешеву народну барокову ікону, який не тільки зберігався, а й посилювався у період найбільших утисків української культури та ідентичності, забезпечував трансляцію колективних споминів та ідеалів, навіть в умовах високого рівня децентралізації української культури, яка спостерігалася від другої половини XVIII ст. й

аж до початку радянської антирелігійної кампанії у 20-ті рр. ХХ ст. Остання, як відомо, була спрямована проти етнокультурної самобутності українського народу, проте жодним чином не торкалася ментальних моделей, що були сформовані в релігійній культурі «епохи бароко» та отримали своє концептуальне вираження в період національного відродження українців у творчості Т. Шевченка. Завдяки своєму простонародному походженню, Великий Кобзар зумів з новою силою піднести трансльовані народним іконописом суспільні ідеали. Так, приміром, у вірші «І мертвим, і живим...» надзвичайно яскраво проглядається ідея преображення людини, а в славнозвісному «Заповіті» – й усього світу, представленого Т. Шевченком в образі «сем'ї великої» «вольної, нової».

Зауважимо, що у творчості Т. Шевченка, ідея преображення людини та світу, так само як і в православному світогляді, нерозривно пов'язана з духовним піднесенням громади, що зуміла «встати» й «кайдани порвати», тобто зробитися й тим самим забезпечити встановлення Царства Божого на землі. Його прообразом у творчості Т. Шевченка постає Марія Богородиця, страждання, смирення та безмежна любов якої передвіщає прихід нового ладу, в якому запанує самовіддана братерська любов між людьми завдяки цьому «на оновленій землі, / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / Будуть люде на землі» (Т. Шевченко «І Архімед і Галілей»).

Прихід нового ладу, Т. Шевченко провіщає цілком і повністю у православному дусі, свідченням чому є поема «Гайдамаки». У ній поет пояснює причини кривавого повстання, водночас прирівнюючи його до пекла, по якому «гуляють гайдамаки». Таким чином, Т. Шевченко прагне застерегти своїх сучасників: «Схаменіться, недолуди, / Діти юродиві!», «бо лихо вам буде. / Розкуються незабаром / заковані люде, / настане суд...» (Т. Шевченко «І мертвим, і живим...»). Власне кажучи, вірші українського поета, так само як і бароковий іконопис, провіщають майбутнє у деякій символічній та алегоричній формі, не забуваючи про внутрішню антитетику життя. Людина та світ потребують преображення, утім яким воно буде – «рай Божий» чи «пекло», залежить тільки від морального вибору людини та суспільства.

Як не дивно, але сформовані та трансльовані українським бароковим іконописом ідеали та ментальні моделі завдяки духовним лідерам національного відродження були міцно вкорінені в суспільну свідомість. Певним чином цьому сприяла їхня суголосність базовим наративам радянської ідеології з її світоглядною орієнтацією на побудову світлого комуністичного майбутнього, завдяки покірному слідуванню «заповідям» «вождя-визволителя», виражених вже у цілком світсько-

му наративі про преображення світу завдяки трудовому героїзму ударників праці. Їхню виснажливу та самовіддану працю заради світлого майбутнього, радянська влада підносила до рівня подвижництва, завдяки чому дуже швидко в свідомості та домівках українського народу «світські герої» зайняли місце здавна шанованих православних святих (Богомолець, 2017). Саме на їхню, а не свою, самовіддану працю покладали українці надії та сподівання в справі преображення світу, водночас усіма силами намагаючись уникати власного залучення до справи спасіння. У цьому контексті привертає увагу не тільки українська приказка «я нічого не знаю, моя хата скраю», а й зауваження С. Кримського. Розкриваючи своєрідність української ментальності, вчений звернув увагу на притаманний українцям онтологічний оптимізм, виражений на соціокультурному рівні у незламній вірі у кінцеве подолання всіх життєвих перешкод. Цікаво, що ця, на перший погляд, цілком позитивна риса ментальності, на рівні буденного життя виражалася історично сформованою ментальною настановою «якось воно буде». Тобто, сподіваючись на всеприсутність Господню, котра забезпечувала мудрість життя, українці надавали перевагу бездіяльності над діяльністю, тим самим сподіваючись тільки на подвижницьку працю героїв, культурних та/або політичних лідерів, Бога чи святих. У їхній свідомості, преображення світу, в якому запанує самовіддана любов між людьми не передбачає найменших особистих зусиль, а реалізується самостійно у процесі апокаліптичного звершення української історії.

Сформовані у процесі довготривалої української історії ментальні моделі продовжують визначати спосіб думання та особливості поведінки українців. Навіть сьогодні вони щиро вірять у всеприсутність Божу та софійність світу та щиро сподіваються на те, що новий суспільний лад буде встановлено якщо не самим ходом історії, то черговим героєм, який самотужки зможе подолати наявне в світі зло, тим самим відкрити шлях для оновлення суспільного ладу. Утім, як цілком справедливо застерігав Т. Шевченко пасивність та смирення українців не безмежні; коли соціальний і національний гніт стає нестерпним, терпеливі українці піднімають хвилю спротиву, сила якої може не тільки розірвати кайдани, а й «окроплювати волю» «вражою злою кров'ю».

Висновки. Аналіз сюжетної своєрідності представлених в Замку-музеї Радомисль українських народних барокових ікон виразно засвідчує притаманну їм інтенцію на пошук героя, подвижницька діяльність якого забезпечить преображення світу та встановлення Царства Божого на землі. Образ нового ладу в свідомості українців нерозривно

пов'язаний з образом Богородиці, котра була для українців, з одного боку, прикладом самовідданої й безкорисної любові, здатної преобразити світ, а з іншого – невтомною заступницею смиренних та знедолених. Саме на основі щирої пошани до Богородиці в «епоху бароко» в українському світогляді міцно утверджується онтологічний оптимізм, тобто віра у кінцеве подолання всіх життєвих перешкод без жодних особистих зусиль. Сформовані та трансльовані українським бароковим іконописом ідеали та ментальні моделі завдяки духовним лідерам національного відродження набули світського звучання та продовжили визначати спосіб думання та поведінку українців, котрі продовжують щиро сподіватися, що оновлення світу та формування нового справедливого ладу не потребує ніяких особистих зусиль і буде реалізоване силами призваних ними героїв у підсумку мажорного звершення українського історичного поступу.

Список літератури

- Антонович В. Три національні типи народні. URL: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>
- Богомолець О. Українська домашня ікона : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 520 с.
- Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники : опыт церков.-ист. Исследования: в 2 т. Т. 1. Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1898. 559 с.
- Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. Київ : Наукова думка, 1997. 286 с.
- Гоян И. Н., Сторожук С. В. Рецепции преמודерных форм общественного взаимодействия в современном украинском социуме. Социальное воспитание. 2018. № 2. С. 18–27.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Т-во «Знання в Україні», 1991. 240 с.
- Донцов Д. Дух нашої давнини. Де шукати наших історичних традицій. Київ : МАУП, 2005. С. 137–501.
- Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психо-політичного повсякдення) : монографія. Київ : Либідь, 2001. 334 с.
- Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. 178 с.
- Костомаров Н. Две русские народности. Основа. 1861. № 3. С. 33–80.
- Кримський С. Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності. Київ : Наук. думка, 2006. С. 273–299.
- Макаров А. М. Світло українського бароко. Київ : Мистецтво, 1994. 288 с.
- Міляєва Л., Гелитович М. Українська ікона XI–XVIII століть. Київ : Духовна спадщина України, 2007. 525 с.

- Огієнко Іван (Митрополит Іларіон) Розп'ятий Мазепа. Київ : Наша культура і наука, 2003. 348 с.
- Попович М. Українська національна ментальність. Проблеми теорії ментальності. Київ : Наук. думка, 2006. С. 232–270.
- Семчишин М. Тисяча років української культури (Історичний огляд культурного процесу). Нью-Йорк, 1985. 550 с.
- Степовик Д. Історія української ікони Х–ХХ ст. Київ : Либідь, 2004. 442 с.
- Чижевський Д. До проблем бароко. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. С. 331–342.
- Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. 120 с.
- Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен : Укр. вільний ун-т, 1993. 343 с.
- Kryvda N., Storozhuk S., Hoyan I., Fedyk O. Worldview And Ideological Priorities Of Modern Society: Ukrainian And Euro-Atlantic Context. *Ideology and Education in Post-Soviet Countrie*. 2019. № 2 (13). P. 91–109.

Reference

- Antonovych, V. (1995). *Try natsionalni typy narodni* [Three National Folk Types]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm> [in Ukrainian].
- Bohomolets, O. (2017). *Ukrainska domashnia ikona* [Ukrainian home icon]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
- Chyzhevskiy, D. (2003). Do problem baroko [To the problems of the baroque]. In *Ukrainske literaturne baroko* [Ukrainian literary baroque] (pp. 331-342). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
- Donchenko, O. A., & Romanenko, Yu.V. (2001). *Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (Hlybynni rehuliatyvy psykho-politychnoho povsiakdennia)* [Archetypes of social life and politics (Deep regulations of psycho-political everyday life)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Dontsov, D. (2005). Dukh nashoi davnyny [The spirit of our antiquity]. In *De shukaty nashykh istorychnykh tradytsii* [Where to look for our historical traditions] (pp. 137–501). Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
- Golubev, S. (1898). *Kievskii mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki: opyt tcerkov.-ist. issledovaniia* [Metropolitan of Kiev Peter Mogila and his associates: the experience of the church. Research] (Vol. 1). Kiev: tip. G. T. Korchak-Novitskogo [in Russian].
- Goyan, I. N., & Storozhuk, S. V. (2018). Retseptcii premodernykh form obshchestvennogo vzaimodeistviia v sovremennom ukrainskom sotciume [Receptions of premodern forms of social interaction in modern Ukrainian society]. *Sotcialnoe vospitanie* [Social education], 2, 18-27 [in Russian].
- Horskyi, V. (1997). *Istoriia ukrainskoi filosofii* [History of the Ukrainian Philosophy]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut* [Who are Ukrainians and what do they want]. Kyiv: T-vo «Znannia v Ukraini» [in Ukrainian].

- Kostomarov, N. (1861). Dve russkie narodnosti [Two Russian peoples]. *Osnova* [The foundation], 3, 33-80 [in Russian].
- Krymskyi, S. (2006). Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti [Archetypes of the Ukrainian mentality]. In *Problemy teorii mentalnosti* [The problems of the theory of mentality] (pp. 273-299). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
- Kryvda, N., Storozhuk, S., Hoyan, I., & Fedyk, O. (2019). Worldview And Ideological Priorities Of Modern Society: Ukrainian And Euro-Atlantic Context. *Ideology and Education in Post-Soviet Countrie*, 2(13), 91-109.
- Makarov, A. M. (1994). *Svitlo ukrainskoho baroko* [Light of the Ukrainian baroque]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Miliaieva, L., & Helytovych, M. (2007). *Ukrainska ikona XI–XVIII stolit* [Ukrainian icon of the XI-XVIII centuries]. Kyiv: Dukhovna spadshchyna Ukrainy [in Ukrainian].
- Ohiienko, I. (Mytropolyt Ilarion) (2003). *Rozpiatyi Mazepa* [Crucified Mazepa]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Popovych, M. (2006). Ukrainiska natsionalna mentalnist [Ukrainian national mentality]. In *Problemy teorii mentalnosti* [The problems of the theory of mentality] (pp. 232-270). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
- Semchyshyn, M. (1985). *Tysiacha rokiv ukrainskoi kultury (Istorychnyi ohliad kulturnoho protsesu)* [A Thousand Years of Ukrainian Culture (Historical Review of the Cultural Process)]. New York [in Ukrainian].
- Shlemkevych, M. (1956). *Halychanstvo* [Galicia]. New York; Toronto: Kliuchi [in Ukrainian].
- Stepovyk, D. (2004). *Istoriia ukrainskoi ikony X–XX st.* [History of the Ukrainian icon of the X-XX centuries]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Yaniv, V. (1993). *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii* [Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology]. Miunkhen: Ukrainskyi vilnyi universytet [in Ukrainian].
- Zholtovskiy, P. M. (1983). *Khudozhnie zhyttia na Ukraini v XVI–KXVIII st.* [Artistic life in Ukraine in the sixteenth and eighteenth centuries]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

О.В. Богомолец

ИКОНОПИСЬ: БАРОККОВАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ УКРАИНЦЕВ

На эмпирическом фоне представленной в экспозициях Замка-музея Радомысль коллекции профессиональных и народных барочных икон, в статье раскрыто композиционное, художественное и идейное своеобразие украинского барочного иконописи и показано созвучность транслируемых им образов и идеалов национальному характеру и общественным ожиданиям украинцев. Именно благодаря этому, украинский барочный иконопись (профессиональный и народный) во времена длительной безгосударственности и культурной децентрализации стал главным средством трансляции основополагающих, для сохранения этнокультурной

идентичности, коллективных воспоминаний, а с ними - и общественных идеалов. Последние, с течением времени, трансформировались в ментальные модели, которые бессознательным образом определяли мировоззренчески-ценностные приоритеты украинцев. Они, как показывает композиционное своеобразие представленных в Замке-музее Радомысль барочных икон, вращались вокруг основных для барочного мировоззрения идей преображения мира и достижения Царства Божьего на земле благодаря подвижнической деятельности героев. Для человека «эпохи барокко» ими были не только православные святые, но и религиозные и политические деятели, которые могли игнорировать требования христианских моралистов ради реализации конкретных жизненных интересов народа. Их подвижническая деятельность считалась одной из главных предпосылок преображения мира прообразом которого возникала Богородица. Для Украинцев она была не только неутомимой защитницей обездоленных и страдающих, но и прообразом той самоотверженной и бескорыстной любви, что воцарится в мире (на святой украинской земле) в процессе его преображения. Искреннюю надежду украинцев на защиту святых в единстве с непоколебимой верой в «всеприсутствие» Господа и софийность мира, привела к утверждению в украинском сознании онтологического оптимизма, то есть веры в конечное преодоления всех жизненных препятствий без личных усилий. Сформированы и транслируемые украинской барочной иконописью идеалы и ментальные модели, благодаря духовным лидерам национального возрождения, среди которых безусловный приоритет принадлежит творческому наследию Т. Шевченко, получили светское звучание и продолжили определять образ мыслей и поведение украинцев. Даже сегодня, они искренне верят, что обновление мира и формирование нового справедливого строя не требует никаких личных усилий и будет реализовано силами призванных ими героев в итоге мажорного свершения украинского исторического развития.

Ключевые слова: ментальность, ментальная модель, барокко, икона, герой, преображение, народная иконопись.

Bogomolets O.V.

ICONOGRAPHY: ON BAROQUE MENTALITY OF UKRAINIANS

Based upon the empirical background of professional and folk baroque icons represented in the Radomyśl Castle Museum's exhibitions, this article reveals the compositional, artistic and ideological characteristics of the Ukrainian baroque icon painting. The coincidence of its images and ideals with the national character and public aspirations of Ukrainians is also described. It is due to this that the Ukrainian baroque icon painting (both professional and folk) in the time of long statelessness and cultural decentralization became the main means of rendering collective reminiscences that are basic for the preservation of ethnic and cultural identity, and social ideals with them. The latter transformed over time into mental models that unconsciously determined the ideological and value priorities of Ukrainians. They,

as evidenced by the compositional specification of the baroque icons presented in the Radomyśl Castle Museum's collection, were much influenced by the ideas of the world's transformation and achieving the Kingdom of Heaven on earth through the ascetic activity of heroes, which was basic for the baroque worldview. For a man of the "Baroque era," such heroes were not only Orthodox saints, but also religious and political figures. Moreover, it was assumed that they could even ignore the demands of Christian moralists for the sake of promoting the specific vital interests of the people. Their ascetic activity was considered one of the main prerequisites for the transformation of the world, the prototype of which was the Mother of God. For Ukrainians, she was not only a tireless patron for disadvantaged and suffering ones, but also a prototype of the selfless love that would rule the world ("the holy Ukrainian land"), as the result of its transformation. The sincere hope of Ukrainians for the protection of saints, combined with an unshakable faith in the divine "omnipresence" and the fullness of the whole world with God's wisdom led to the establishment of ontological optimism in the Ukrainian consciousness. This means the belief in the ultimate overcoming of all life obstacles without personal efforts. Ideas and mental models formed and transmitted by Ukrainian baroque icon painting, due to the spiritual leaders of the 19th century's national revival (with the absolute primacy of Taras Shevchenko and his both literature and art heritage) acquired secular features. They continued to determine the way of thinking and behavior of Ukrainians. Even today, they sincerely believe that the renewal of the world and the formation of new and just order does not require any personal effort and is to be achieved by the forces of some heroes they would call.

Key words: *mentality, mental model, baroque, icon, hero, transformation, folk icon painting.*